

“KAN” OLGUSUNUN SOYUN DEVAMLILIĞI BAĞLAMINDAKİ DÖNÜŞTÜRÜCÜLÜĞÜ

The Transformative Force of Blood In Terms of the Bloodline

Evrım ÖLÇER ÖZÜNEL*

Tanrılar başlangıçta ne yaptıysa onu yapmalıyız.

Satapatha Brahmana, VII,2,1,4

ÖZET

“Kan” olgusunun antropolojik açıdan bireysel ve/veya toplumsal dönüşüme kaynaklık ettiğini savlayan bu makalede ritüeller aracılığıyla sürekliliği sağlanan “kan” temelli sözleşmelerin nedenleri ve birbirleriyle olan ilişkileri ele alınmıştır. “Kan” olgusunun simgelediği “dönüşümler” sözleşmeler bağlamında değerlendirilmiş, ritüellerde kanın dönüştürücülüğü erginleme kavramıyla birlikte okunmuştur. “Kanlı sözleşmeler” aracılığıyla benleşme ve bizleşme süreçlerini biçimlendiren geçiş ritüelleri olarak, adet kanamaları, sünnet törenleri, evlilik kurumuyla ilişkilendirilerek bekaret olgusu ve kutsala sunulan kurban kanı değerlendirilmiştir. Sonuçta, kan ve soyun devamı arasındaki ilişki erginleme bağlamında değerlendirildiğinde karşımıza üç türlü erginleme aşaması çıkmıştır. Bunlar, adet kanamasıyla birlikte gerçekleştirilen genç kız kanaması, erkek adaylarına soyun devamlılığındaki rollerini hatırlatıcı sünnet törenleri, evlilik kurumuyla ve soyun devamlılığıyla ilişkilendirilen bekaret kanı ve son olarak da, soyu devam ettiren doğum kanıdır. Bu bağlamda denilebilir ki, kan olgusu, toplumsal sözleşmeler aracılığıyla kutsal olanla ilişkiye geçiş süreçlerinde dönüştürücü bir işleve sahiptir. Çağrıştırdığı şiddet ve korku varolma dürtüsünün arkasında kalarak kan olgusunu, kutsal olana daha da yaklaştırmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Kanlı Ritüel, Erginleme, Dönüşüm

ABSTRACT

Within the context of this article, the phenomenon of « blood » is considered as the ground for the transformation of individual and/or society. It further elaborates on the responses for blood contracts which maintained its sustainability through rituals, and their relationship. This article evaluates the transformations that the phenomenon of blood symbolises and combines the concept of transformation rituals together with initiation. Thus, when we evaluate the relationship between blood and bloodline, we discover with three different stages of initiation. These involve : menstruation, as the sign of becoming a woman, circumcision as the first step of being a man, and for last, virginity blood related to marriage institution and ancestry. The phenomena of blood have the additional function of transformation to the sacred status through social contracts.

Key Words

Blood rituals, Initiation, transformation,

Evrin kaostan oluşmuştur ve bilinemeyen bir biçimde sürekli restorasyona yani yeniden üretime ihtiyaç duyar. Başlangıcın bu bilinmezliği merak konusu olur. Merak, insanı paniğe sürükler. İşte tam de bu noktada mit, korku ve paniği anlama dönüştürür. Yaptığı, şey korkuyu ilginçleştirerek dayanılabilir

kılmaktır. Dahası bunu yaparken oldukça sıradan bir yöntem kullanır; ritüelden yararlanır. Ritüel, sürekliliği sağlayarak bir anlamda korkulan şeyi sıradanlaştırır. Gündelik yaşamın bir parçasına dönüşen korku nesnesiyle yüzleşmenin en kolay yolu da, korkuyla birlikte oluşan dehşet ve vahşeti yani şiddetin özünü,

* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı Doktora Öğrencisi

ötekine yönlendirmektir. Hem 'öteki'ne hem de 'ben' olana en yakın olgulardan birisi de kandır. Kanın bu başarısının altında hem yaşamın başlangıcını hem de sonunu hatırlatması aranmalıdır.

Kan ve korku ikilisi arasındaki birbirine koşut bu ilişkiyi, kan ve bereket¹ ikilisi arasında da görmek mümkündür. Bereket kavramı, içinde üretkenliği ve çoğalmayı barındırır. Üreme ise iki varlık arasındaki kaçınılmaz etkileşim sayesinde gerçekleşir. Bu bağlamda, aynı ilişkiyi korku ve üreme arasında da yakalamak olasıdır. Burada da karşımıza, başlangıç ve son kavramları çıkar. Birisi bir şeyi başlatır ve sonlandırır. İşte bu başlatma ve sonlandırmayı kavrama çabamız miti ürkütücü kılar. Bu da, birçok ritüelin kanlı olmasına neden olur. Ritüellerle ilişkilerimiz de ihtiyaç duyma biçimlerimizin açık bir tablosuna dönüşür. Korktuğumuz ve saygı duyduğumuz, başlatan ve bitiren şeyle aramızda bir antlaşma yapmamız gerekir. Yaptığımız antlaşmalar bizi bir araya getirerek hem güçlü kılar hem de diğerlerinin nezdinde statümüzü belirler. Bu antlaşmayı sağlamlaştıracak ve baki kılacak olan da, kutsalla ilişkisi ilk çağlardan beri güçlü olan kanın ta kendisidir. Bu bağlamda kan, şiddet ve bereket kavramları irdelendiğinde her bir kavramın, ritüellerle birlikte düşünülmesi gereken erginleme süreçleriyle olan ilişkisi de açığa çıkar.

Burada öncelikle, "kan" olgusunun antropolojik açıdan bireysel ve/veya toplumsal dönüşüme kaynaklık edip etmediği tartışılacaktır. Ritüeller aracılığıyla sürekliliği sağlanan "kan" temelli sözleşmelerin nedenleri ve birbirleriyle olan ilişkileri ele alınacaktır. "Kan" olgusunun simgelediği "dönüşümler" sözleşmeler bağlamında değerlendirilecektir. Kanla yapılan ritüellerde kanın dönüş-

türücülüğü erginleme kavramıyla birlikte okunacaktır. Kanla gelen şiddet ve kanla gelen sükunet arasındaki ilişki değerlendirilecektir. "Kanlı sözleşmeler" aracılığıyla benleşme ve bizleşme süreçlerini biçimlendiren geçiş ritüelleri olarak, adet kanamaları, sünnet törenleri, evlilik kurumuyla ilişkilendirilerek bereket olgusu ve kutsala sunulan kurban kanı irdelenecektir².

Gelenek, süreklilik ve kimlik üçlüsü ile mit, ritüel ve inisiyasyon üçlüsü arasında yatay ve dikey olmak üzere bazı benzerlikler bulunmaktadır. Mit, rit ve inisiyasyon birbirlerini takip eden ve bütünleyen bir süreçte gerçekleşir. Aynı olgunlaşma ve biçimlenme süreci gelenek, süreklilik ve kimlik üçlüsü arasında da vardır. Sözü edilen yatay bir ilerlemedir. Dikey ilerleme ise gelenek-mit, süreklilik-rit, kimlik-inisiyasyon kavramlarının karşılıklı etkileşimleriyle oluşur. Burada tartışılacak olansa daha çok kimlik ve inisiyasyon ikilisidir. Bunun nedeni bireyin bir kimlik edinmesiyle inisiye edilmesi arasındaki yakın ilişkidir. İnisiyasyona tabi tutulan birey, hem toplumsal hem de bireysel bir kimlik kazanır. Kimlik aidiyet duygusuna içkin bir kavramdır ve bireyin diğerleri karşısındaki statüsünü belirler.

İnisiyasyon yani erginleme en kaba anlamıyla bir sözleşmedir. Toplumla ve bireyin kendisiyle yapılan bu sözleşmeyle birlikte, taraflar bir antlaşmaya varır. Varılan bu antlaşmayla tarafların statüsü belirlenir. Ne var ki, bu statünün belirlenebilmesi için bireyin çeşitli sınamalardan ve dayanıklılık testlerinden geçmesi gerekmektedir. Bu noktada erginlemenin şiddetle olan ilişkisi karşımıza çıkar. Söz konusu şiddet olgusu geçiş ritüelleri üzerinden dolayımılarak "ben"leşecek olana yansıtılır. Bu yansımaya da-

yanıklılıkla karşılık verense bir kimlik edinerek iktidarla³ olan ilişkisini sağlamlaştırır.

Mircae Eliade'ye göre inisiyasyon "simgesel bir ölüm ve yeniden dirilme aracılığıyla bilgisizlik ve olgunluğa erişmemişlikten yetişkin insanın akıl çağına geçiştir" (*Mitlerin Özellikleri* 245). Ona göre insan, bir kez doğmakla tamamlanmış sayılmaz; ruhani olarak bir ikinci kere daha doğması gerekir; eksikli, ruşeym halinde bir durumdan mükemmel bir erişkin konumuna geçmektedir (*Kutsal ve Dindışı* 157). Yetişkin insanın akıl çağına geçen birey, bundan böyle toplum tarafından kendisine yüklenen sorumlulukları eksiksiz tamamlamakla ve tekrar etmekle yükümlüdür. Eliade'ye göre erginleme kavramı üç kategoride ele alınmalıdır. İlki, ergenlik ritüelleri olarak bilinen çocukluktan yetişkinliğe atılan adımın sembolik yeniden üretimleridir. Diğer, gizli bir topluluğa ya da kardeşlik birliğine girerken uygulanan ritüellerdir. Sonuncu katagoride ise Eliade, mistik erginleme süreçlerini değerlendirir (*Rites and Symbols...2*). Arnold van Gennep de inisiyasyon ritüellerinin yalnızca ergenliğe geçişle ilişkilendirilmesine itiraz eder (66). Bu bağlamda bireyin yalnızca ergenlikten yetişkinliğe geçerken değil yaşamı boyunca dönüşerek statüsünü değiştirdiği söylenebilir. Bunu yaparken de en açık biçimde kan olgusundan faydalanır. Kanın geçiş ritüellerinde bu denli önemli rol almasının bir nedeni de yukarıda sözü edilen inisiyasyon ve şiddet arasındaki bağda aranmalıdır.

Arkaik zamanlardan bu yana insanlar kan aracılığıyla kutsal olanla iletişim kurma çabasına girmişlerdir. Bu da doğal olarak kanın kutsalla ilişkilendirilmesi demektir. Eliade, *Kutsal ve*

Dindışı adlı çalışmasında trajik ve kanlı evren yaratılışlarından söz eder. İnsanı da bu tür tanrısal eylemlerin taklitçisi olarak niteler (32). Gerçekte dünyanın doğumunu sağlamış olan ezeli kurbanın simgesel taklidi olan kurban törenlerinden bahsederken de bunların kozmogoni ile olan bağlantısına dikkat çeker (36). Eliade'nin kuramsal olarak açıkladığı trajik ve kanlı evren yaratımlarından birisine Batı Afrika'daki Dogonlar'da rastlanır. Burada Dogonlara ait mite kısaca değinmek uygun olacaktır.

Dogonların kozmogoni anlayışında yıldızların oluşumu son derece kanlı sahnelerle simgeselleştirilmiştir. Dogonlarda evren, Amma adlı tek bir tanrının sözüyle yaratılmış bir zerreden doğmuştur. Bu küçük şey dünyanın yumurtası denen geniş bir rahim meydana getirmiştir. Bu etene iki ikiz ögeye bölünmüştür. Eteneler bu iki çifte yaşam vereceklerdir. Fakat yumurtalardan birisinden erkek olan Ogo erken çıkar. Ogo, evrene tek başına hükmetmek için diğer yumurtaları çalar. Fakat bu hırsızlık evrende kaosa neden olur. Bu kaosun diyeti Ogo'yla aynı ruhtan olan ikizi Nommo semu'nun kurban edilmesiyle ödenir. Ardından, kurban işlemini gerçekleştiren Nommo tittiyayne sünnet edilir, göbek bağı kesilerek etenesinden ayrılır. Çift olan eteneyi arındıran ameliyatlardan Sirius yıldızı doğar. Sünette akan kan merkezden güneye doğru yol alır ve orada Venüs doğar (*Mitolojiler Sözlüğü... 655*). Mit, Ogo ve Nommo arasındaki çatışmalarla ve bu çatışmalar sonucunda ortaya çıkan yer ve gök cisimlerinin oluşumunun anlatımıyla devam eder. Burada, Ogo'nun neden olduğu kaosun yok edilebilmesi için kurban yöntemine ve düzenin yeniden sağlanabilmesi için akan kanın arındırıcılığına ihtiyaç du-

yulması dikkat çekicidir. Anlatının sonunda konumuz açısından belirleyici olan bir olay daha gerçekleşmektedir. Bu bölümde Amma, Ogo'yu erken kurban ettiğini anlar ve onu yeniden diriltme çabasına girer. Bunu da gene bir dizi sembolik kan akıtma ritüeliyle gerçekleştirir. Burada dünyadaki yaşamın tümünü temsil eden kurbanın kanı üzerine akar. Bu durum, akan kanın ön yaratının belirtisi olan kadınlardaki aybaşı kanamalarıyla bir tutulmuştur. Aslında gelecekteki yaşamı sağlayan 'yeryüzünün aybaşıdır' (*Mitolojiler Sözlüğü 656*) İşte tam da bu noktada göz önünde bulundurulması gereken bir diğer sorun da, başlangıç, üreme ve cinsellik arasındaki etkileşimin ortaya konmasıdır. Üreme ve soyun devamlılığı sürecinde kan olgusunun rolünü belirlemek cinsellikle ilişkili kanamaların, kozmogoninin restorasyonunu, mikrokozmos düzeyinde nasıl yeniden ürettiğini anlamak açısından önemlidir. Ek olarak, kan olgusunun bireyi dönüştürmedeki ve toplumsal statüsünü belirlemedeki önemini de ortaya çıkarır.

Bu noktada, kan olgusu ile soyun başlangıcı ve devamlılığı arasında kurmaya çalıştığımız bağı irdelemek uygun olacaktır. Kanlı kurban sunumlarıyla atalarla yani soyun başlangıcıyla ilişkiye girme birçok kültürde olduğu gibi Türk mitolojisinde de karşımıza çıkmaktadır. Göktürklerin Ata-Mağarası⁴'na giderek atalarına kurban sunmaları bu bağlamda ele alınabilir. Ataların bir mağarada bulunması ve soyun sürekliliğinin bu atalara sunulacak kurban kanı aracılığıyla sürdürülebilmesi inancı, kan ve soyun devamlılığı arasındaki ilişkiyi açığa çıkarmaktadır. Ayrıca, insan için yaşamsal bir sıvı olan kanın önemi Kur'an-ı Kerim'de de "insanı bir kan pıhtısından yaratıldığı" vurgulanarak bildi-

rilmektedir (Alak/2). Tüm bu veriler bizi doğal olarak kanın hem kutsal olanla hem de soyun sürekliliğiyle olan bağına çözümlemeye yöneltmektedir.

Kurban kelimesinin kökü "krb", Arapça anlamıyla yakınlaşma, bir bakıma akrabalık kurma anlamındadır (Eröz 17). Yakınlaşma ve akrabalık kurma kavramları ise toplumsal sözleşmelere içkin olduklarından insanın kutsalla olan sözleşmesini de simgesel boyutta belirginleştirmektedir. Eröz'e göre kurban, "toplumsal yönüyle süreklilik kazandırıcı, dayanışmayı arttırıcı, tinsel yapıyı güçlendirici ve kuşaklar arasında bağ kurma işlevlerini" (132) yerine getirmektedir. Görülüyor ki kurban olgusu erken zamanlardan beri, akıtılan kanla birlikte kutsal olanla soyun devamlılığı üzerine yapılan bir anlaşma biçiminde karşımıza çıkmaktadır.

Soyun devam ettirilerek kutsal evren kozmogoninin tekrar edilmesi birçok aşamada gerçekleşir. İnsan doğumundan itibaren bu aşamaların her birinden sınanarak geçirilir ve tam anlamıyla "biz"den olmaya hazır hale getirildiğinde de kozmogonik yeniden üretimi, gerçekleştirmekle yükümlü kılınır. Bu noktada insanın yaşamı boyunca toplumla ve kutsal olanla imzaladığı kanlı sözleşmeleri erginleme ve kimlik ikilisi bağlamında irdelemek uygun olacaktır.

Örneğin, aybaşı kanamaları, genç kızlıktan kadın olma sürecine atılan adımın en belirgin özelliklerinden birisidir. Kanamaya başlayan kız bundan sonra yetişkin kadınların dünyasına adım atmaya hazırlanmak durumundadır. Genç kız yetişkin kadınların dünyasına adım atarken yetişkin erkeklerin dünyasından da ayak çekmek zorunda bırakılabılır. Bunun en açık sebebi üremeye hazır hale gelmiş oluşudur. Akan kanla birlik-

te genç kız kadın olmanın yalnızca bir adım gerisindedir. Bu noktadan itibaren kız, kendisini dölleyerek yeni bir yaratıma vesile olmasını sağlayacak erkekle karşılaşana kadar, erkek dünyasından uzak durmalıdır. Bu bağlamda genç kızın ilk erginleme süreci şiddetli bir biçimde tabulaştırılır. Akan kan kirlidir; elbette bunun bir nedeni de adet dönemlerinde kadınların doğurganlık ve dölleme becerilerinin askıya alınmış olmasıyla ilişkilendirilebilir. Genç kız kanının kirliliği halinden yaşamının diğer iki erginleme sürecinde⁵ kurtulacaktır ne var ki, doğurganlığının askıya alındığının işareti sayılacak adet kanaması her zaman kirliliği kalacaktır.

İlk kanama, kızın toplumla bir antlaşma imzalamaya ve bu antlaşmanın yükümlülüklerini yerine getirmeye hazır hale gelmiş olduğunun da bir göstergesidir. Bir kadının cinsel işlevliğinin açığa çıktığı bu dönem, genç kızın soyun devamı bağlamındaki konumunu da belirler. Bu yüzden genç kızdan akan ilk kan tıpkı evrenin yaratılış sürecinde akan kurbanın kanı gibidir. O da en kısa zamanda evrenin yeniden üretimi ve restorasyonu sürecine katılacaktır. Bu sürecin işlevsel bir parçası haline gelebilmek için akıttığı kan aracılığıyla hem toplumsal hem de bireysel bir sözleşmeye imza atmıştır. Yeni edindiği kimlik onu yaşamın bir üst evresine karşı dayanıklı hale getirme hazırlığıdır.

Kan akıtılarak imzalan diğer bir sözleşme de erkeklige adım töreni olarak bilinen sünnet törenlerinde gerçekleşir. Sünnet aracılığıyla erkek adayı inisiyasyon geçirir ve genç kızın tersine erkeklerin dünyasına adım atmaya hazır hale getirilir. Sünnet ritüeli aracılığıyla erkek adayı, ileride soyun devamlılığını sağlayacak uzvunun bir parçasını kutsal

olana verir. Böylelikle de, bir anlamda uzvun kurbanı gerçekleştirilmiş olur. Yaşamının erken dönemlerinde başına gelen, şiddete dayalı erginleme süreci ona, ileride uzvunun soyu devam ettirmede yaşamsal önem taşıdığını, yaşamının birçok evresinde hatırlatacaktır. Sünnet ritüelinin ardından erkek adayı toplumsal ve de bireysel, kanlı bir sözleşme imzalayarak soyun devamlılığını sürdüreceğinin garantisini vermiş olur.

Sünnet töreni ve adet kanamasıyla toplumla ve kutsal olanla antlaşma yapan genç kız ve erkek yaşamlarının diğer dönüm noktası olan evlilik aşamasına geldiklerinde de benzeri bir sözleşme imzalarlar. Evlilik kurumu adına atılan imza, evrenin yeniden yaratımını ve soyun sürekliliğinin sağlanacağına dair bir sözleşmedir. Kadın ve erkek bu törenle hem topluma hem de kutsal olana söz verirler. Bu sözün geçerli kılınabilmesi de kadının bekaret kanının kurban kanını anımsatacak biçimde akıtılmasıyla sembolize edilmiştir. Hatta bu kan Anadolu kültürü de dahil olmak üzere birçok kültürde törenlerle kutlanmıştır ve kutlanmaktadır da. Nerin Köse, düğünün son uygulamalarından biri olan duvak geleneğinin çiftlerin karı-koca olması, gelinin bakireliğini ispat etmesi halinde düzenlendiğini aktarır (93). Erkek, soyun devamlılığını sağlayan uzvuyla bir zafer elde etmiş ve kadının kanını bir anlamda kutsal olana kurban olarak sunmuştur. Bu ritüelde karşımıza çıkan kadın kanı, kirliliği görülmez aksine gurur duyulacak bir iktidar simgesine dönüşür. Bunun nedeni akan bu kanın ardından soyun devamlılığının garanti altına alınmış olmasıdır. Akıtılan bu kanın ardından kadın, artık erkeklerin dünyasında olmasa da, en azından “tek erkeğin” dünyasına adım atmış

olur. Bundan sonraki görevi antlaşma gereği evrenin yeniden yaratılışını taklit edebilmek amacıyla doğum yapmak olacaktır.

Doğum, bir kadının yaşamı boyunca geçirdiği erginleme aşamaların en önemlisi olarak görülebilir; çünkü kadın bu yolla soyu devam ettirdiğini ispatlamış, dolayısıyla da iktidarını sağlamlaştırmış olacaktır. Kadının doğum sırasında akıttığı kan evrenin yaratılışında kaostan düzene geçişte akan kurban kanının sembolik yeniden üretimidir. Kadının erginleme aşamalarından biri olan doğum sırasında akıttığı kan tıpkı bekaret kanı gibi kirli görülmez. Bunun sebebi de gene elde ettiği zaferdir. Loğusa kadın ve soyun devamını ve yeniden üretimini sağlayacak olan varlık tüm kötü ruhlara karşı koruma altına alınır. Kötülükten ve karanlıktan uzak tutulur. Albastılar, koncaluslar, silvanuslar bebeği ya da inişiye edilmiş olan kadını çalması diye gereken tüm önlemler alınır; hatta kırk başında nöbet tutulur.

Sonuç olarak, kan ve soyun devamı arasındaki ilişki kanlı ritüeller aracılığıyla erginlemenin gerçekleştiği kültürler bağlamında değerlendirildiğinde karşımıza üç erginleme aşaması çıkmıştır. Bunlar, adet kanamasıyla birlikte gerçekleştirilen genç kız kanaması, erkek adaylarına soyun devamlılığındaki rollerini hatırlatıcı sünnet törenleri, evlilik kurumuyla ve soyun devamlılığıyla ilişkilendirilen bekaret kanı ve son olarak da, soyu devam ettiren doğum kanıdır. Bu bağlamda denilebilir ki, kan olgusu, toplumsal sözleşmeler aracılığıyla kutsal olanla ilişkiye geçiş süreçlerinde dönüştürücü bir işleve sahiptir. Çağrıştırdığı şiddet ve korku varolmanın arkasında kalarak kan olgusunu, kutsal olana daha da yaklaştırmaktadır.

Kutsal olana yaklaştığı ölçüde de bizden olan kan, yaşamımızın vazgeçilmez bir katalizatörüne ister istemez dönüşmektedir.

KAYNAKLAR

- Combs-Cshilling, *Sacred Performances: Islam, Sexuality and Sacrifice*.
- Eliade, Mircea. *İngeler Simgeleri*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: Gece Yayınları, 1992.
- . *Kutsal ve Dindışı*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: Gece Yayınları, 1991.
- . *Mitlerin Özellikleri*. Çev. Sema Rifat. İstanbul: Om Yayınları, 2001.
- . *Ebedi Dönüş Mitosu*. Çev. Ümit Altuğ. Ankara: İmge Yayınevi, 1994.
- . *Rites and Symbols of Initiation: The Mysteries of Birth and Rebirth*. Çev. Willard R. Trask. Dallas: Spring Publications, 1994.
- Erginer, Gürbüz. *Kurban: Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997.
- G.D. "Kurban (Batı Afrika'da). Doğanların mitleri ve tapınma biçimleri". *Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*. Ankara: Dost Yayınevi, 2000. 654-57.
- Gennep, Arnold von. *The Rites of Passage*. Çev. Monika B. Vizedom ve Gabrielle L. Cafee. Chicago: University of Chicago Press, 1960.
- Girard, René. *Kutsal ve Şiddet*. Çev. Neemiye Alpay. İstanbul: Kanat Kitap, 2003.
- Hassan, Ümit. *Eski Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler*. İstanbul: Alan yayınları, 2000.
- Harris, Marvin. *Krallar ve Yamyamlar*. Çev. Fatih Gümüş. Ankara: İmge Yayınevi, 1994.
- Köse, Nerin. "Türk Düğünlerinde Gerdek Sonrası Duvak Geleneği". *Milli Folklor*. Ankara: 2003. Yıl, 15 Sayı, 60. 92-105.
- Kudat, Ayşe. *Kirvelik: Sanal Akrobaliğin Dünyü ve Bugünü*. Ankara: Ütopya Yayınevi, 2004.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi. Cilt I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993.
- Özkan, Rafet. *Dinlerde Kurban Kültü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2003.
- Riches, David ed. *Antropolojik Açıdan Şiddet*. Çev. Dilek Hattatoğlu. İstanbul: Ayrıntı Yayınevi, 1989.

NOTLAR

- ¹ Bereket kavramı yazı boyunca soyun devamlılığı ve yeniden üretimi bağlamında kullanılmıştır.
- ² Burada kanla yapılan sözleşmelerin sınırlı tutulması konunun dağılmaması içindir. Kan kardeşliği, kandaşlık gibi kanlı sözleşmeler başka bir kategoride daha sonra ele alınacaktır.
- ³ Burada iktidar kavramı toplum içinde geçerli ve baskın olan anlamında kullanılmıştır.
- ⁴ Ata-Mağarası hakkında bkz. Bahaeddin Ögel. *Türk Mitolojisi. Cilt 1. s.21*
- ⁵ Kadının geçirdiği diğer erginleme süreçleri evlilik ve doğum olarak ileride ele alınacaktır.